

XI.- XV. YÜZYIL ARASINDA YAZILMIŞ DOĞU VE BATI KUR'AN TERCÜMELERİNDE DÖRT AYAKLI HAYVAN ADLARI ÜZERİNE İNCELEME

A REVIEW OF QUADRUPEDAL ANIMAL NAMES IN EASTERN AND WESTERN QUR'AN TRANSLATIONS WRITTEN BETWEEN THE XI.- XV. CENTURIES

Omar Saadi Abbas AIJUBOORI*-Aslıhan YILMAZ**

ÖZ: Türklerin VIII. yüzyıldan itibaren İslam dinini benimsemesi ve Karahanlı hükümler döneminde Karahanlı hakanı Satuk Buğra Han'ın İslamiyet'i devletin resmî dini olarak kabul etmesi, yeni din sahasını daha iyi idrak edebilmek adına Türkçe Kur'an tercümelerinin yazılması sürecini de beraberinde getirmiştir. Kur'an tercümeleri, Eski Uygur Türkçesindeki tercüme faaliyetlerinin oluşturduğu bir gelenekle Karahanlı Türkçesi döneminde yazılmaya başlanmış; bu dönemi takiben tarihî Türk yazı dillerinde de çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Türkçe Kur'an tercümeleri zengin bir söz varlığına sahiptir. Çalışmamızda XI.-XV. yüzyıl arasında yazılmış Kur'an tercümelerinden Rylands Kur'an Tercümesi, Türk İslam Eserleri Müzesi Kur'an Tercümesi (TİEM 73), Hekimoğlu Kur'an Tercümesi, Bursa Kur'an Tercümesi, Türk İslam Eserleri Müzesi Kur'an Tercümesi (TİEM 40) ve Manisa Kur'an Tercümesi nüshalarında bulunan hayvan adları arasından dört ayaklı hayvan adları incelenmek suretiyle taranmıştır. Tespit edilen dört ayaklı yirmi yedi hayvan adının anlamlarına, fonetik biçimlerine ve etimolojik incelemelerine yer verilmiştir. Hayvanların belirli niteliklerine ve hayvan gruplarına yönelik kullanılan adlar çalışmaya dahil edilmemiştir. Sözcüklere tanık gösterebilmek adına Kur'an Tercümelerinden mümkün olduğunca farklı ayetler seçilmeye özen gösterilmiş ancak bazı hayvan adlarının aynı ayette geçmesi nedeniyle aynı ayetin örnek olarak kullanılması gerekmiştir. Örneklerin çoğunlukla farklı ayetlerden olması sebebiyle makalenin hacmi göz önünde bulundurularak Türkçe meallerine yer verilmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Hayvan Adları, Dört Ayaklı Hayvan Adları, Kur'an Tercümeleri, Söz Varlığı, Ses Bilgisi

ABSTRACT: After the Turks embraced Islam in the 8th century and Satuk Bughra Khan declared it the state religion under the Karakhanids, this led to the writing of Turkish translations the Qur'an to facilitate a better understanding of the new religious milieu. Qur'an translations began in the Karakhanid period, building on the Old Uyghur translation tradition, and were followed by numerous works in subsequent Turkish literary languages. Turkish Qur'an translations possess a rich vocabulary. In this study, Qur'an translations written between the XI. and XV. centuries, including the Rylands Qur'an Translation, the Turkish and Islamic Arts Museum

* Dr. Öğr. Üyesi-Fallujah Üniversitesi Rektörlük Misyonlar ve Kültürel İlişkiler Bölüm Başkanlığı, Irak Yüksek Öğretim ve Bilimsel Araştırma Bakanlığı/Fallujah, Anbar, IRAK-omaraljuboori@uofallujah.edu.iq (Orcid: 0009-0005-1420-5175)

** Arş. Gör.-Marmara Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/İstanbul-aslihan.yilmaz@marmara.edu.tr (Orcid: 0000-0001-8112-2226)

Qur'an Translation (TIEM 73), the Hekimoğlu Qur'an Translation, the Bursa Qur'an Translation, the Turkish and Islamic Arts Museum Qur'an Translation (TIEM 40) and the Manisa Qur'an Translation, were examined. Among the animal names in these manuscripts, only quadrupedal animal names were examined, with meanings, phonetic forms, and etymological analysis provided for twenty-seven identified names. Names referring to specific characteristics of animals or animal groups were excluded from the study. To illustrate the words, various Qur'an translation verses were selected, though some were repeated due to certain animal names appearing in the same verse. Since the examples are mostly from different verses, Turkish translations are not included considering the volume of the article.

Keywords: *Animal Names, Quadrupedal Animal Names, Qur'an Translations, Vocabulary, Phonetics*

Giriş

Türkler tarih boyunca çeşitli din ve inanç sistemlerini benimsemiş; bu din ve inanç sistemlerinin öğretilerini, esaslarını, kural ve kaidelerini daha iyi anlayabilmek adına kutsal metinlerini Türk diline tercüme etmişlerdir. Türk dil tarihinde Maniheizm, Budizm gibi inanç sistemleri çerçevesinde yazılan dinî metinlerin tercümesinin Eski Uygur Türkçesi döneminde yapılması, kutsal metinlerin tercüme çalışmalarının başlamasının ilk adımı olmuştur. Karahanlılar Devleti'nin tarih sahnesine çıkışından sonra 940'lı yıllarda Satuk Buğra Han döneminde Türkler İslamiyet'i resmî din olarak kabul etmiştir. Türkler X. yüzyılda İslamiyet'i devlet dini olarak kabul ettikten sonra İslam dininin mukaddes kitabı Kur'an-ı Kerîm'i Türkçeye tercüme etmeye başlamışlardır. Bu mukaddes kitap, Maverâünnehirli âlimlerden oluşan bir heyet tarafından Samanoğulları'ndan Emîr Mansur b. Nuh (H. 350-365/M. 961-976) döneminde Farsçaya tercüme edilmiştir. Muhammed b. Cerir-i Taberî'nin kaleme aldığı bu tefsir kitabı Fars diline tercüme edilirken kısaltılmış ve Kur'an-ı Kerîm metni esas alınmak suretiyle satır arası olarak Farsçaya çevrilmiştir (Sağol, 1997: 379).

Kur'an-ı Kerîm'in Türkçeye çevirisinin ilk olarak Uygur harfleri ile yapıldığını öne süren araştırmacılar bulunmaktadır ama bu eser elimize geçmemiştir (Hamidullah, 2010: 66). Zeki V. Togan (1958: 135), Kur'an'ın Türkçeye tercümesinin Farsçaya tercüme edildiği esnada aynı heyette bulunan Türk üyeler tarafından yapılmış olabileceğini ifade etmiştir. Abdülkadir İnan (1961: 8)'a göre ise Kur'an'ın ilk Türkçe tercümesi, Farsça tercümeden takriben bir asır sonra yani XI. yüzyıl başlarında yazılmıştır. Görüldüğü üzere Kur'an-ı Kerîm'in Türk diline ilk ne zaman, kim veya kimler tarafından tercüme edildiği kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Türklerin İslam dinini X. yüzyılda devlet dini olarak kabul etmelerinden yola çıkarak ilk tercümenin X. yüzyıl ve sonrasını kapsayan Karahanlı Türkçesi döneminde kaleme alınmış olduğu sonucuna varabiliriz (Ata, 2019: XI).

Türk yazı dillerinden Karahanlı, Harezmi, Doğu Türkçesi (Çağatay Türkçesi) ve Batı Türkçesi ile kaleme alınmış Kur'an-ı Kerîm tercümeleri

günümüze ulaşmış olup Türk dili çalışmalarında mühim bir yere sahiptir. Türklerin Eski Uygur Türkçesi döneminde farklı din sahasına dahil olması sonucu dinî terimlere Türkçe karşılık bulma gayesi ile kelime türetme faaliyetleri, Karahanlı sahasında Kur'an tercümeleriyle devam etmiştir. Böylelikle Kur'an tercümeleleri de Türk dilinin söz varlığına önemli ölçüde katkı sağlamıştır.

Çalışmamızda XI.- XV. yüzyıl arasında yazılmış Kur'an tercümeleri taranmak suretiyle eserlerdeki dört ayaklı hayvan adlarının anlamları gösterilmiş olup akabinde araştırmacıların etimolojik incelemelerine yer verilmiştir. Tespit edilen hayvan adlarının etimolojisi için bilhassa etimolojik sözlükler olmak üzere köken bilgisi incelemeleri içeren diğer çalışmalara da başvurulmuştur. Konunun geniş olması sebebiyle incelenen eserlerden örnekleme yoluyla her hayvan adı için nüshalardan bir cümle örneği verilmiştir. Örnek seçilirken farklı ayetler olmasına olabildiğince dikkat edilmiştir.

Çalışmamızda esas aldığımız Türkçe Kur'an tercümeleri, Aysu Ata (2019: XXIX) tarafından Eski Uygur Türkçesi ve hemen akabindeki Karahanlı Türkçesi eserleriyle dil özellikleri ve söz varlığı bakımından örtüşmesi sebebiyle ilk Türkçe Kur'an tercümesi olarak kabul edilen Rylands Kur'an Tercümesi, Karahanlı Türkçesi dönemini ya da geç Karahanlı Türkçesi erken Harezmi Türkçesi dönemini yansıtan bir metin olarak tanımlanan (Güzelderen, 2023: 3-4) Türk İslam Eserleri Müzesi Kur'an Tercümesi (TİEM 73), Harezmi Türkçesiyle tercüme edilen Hekimoğlu Kur'an Tercümesi, Eski Anadolu Türkçesi döneminde kaleme alınan Bursa Kur'an Tercümesi, Türk İslam Eserleri Müzesi Kur'an Tercümesi (TİEM 40) ve Manisa Kur'an Tercümesi'dir. Rylands Kur'an Tercümesi için Aysu Ata'nın 2019 yılında yayımladığı *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası, Giriş-Metin-Notlar-Dizin I-III)* adlı çalışması, Türk İslam Eserleri Müzesi Kur'an Tercümesi (TİEM 73) için Abdullah Kök'ün 2004 yılında hazırladığı *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73 1v-235/2) Giriş-Metin-İnceleme-Dizin* adlı çalışması ile Suat Ünlü'nün 2004 yılında hazırladığı *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 235v/3-450r/7) Giriş-Metin-İnceleme-Dizin* adlı çalışması, Hekimoğlu Kur'an Tercümesi için Gülden Sağol Yüksekaya'nın 1993 yılında hazırladığı "Harezmi Türkçesi Satır Arası Kur'an Çevirisi, Giriş-Metin-Sözlük"¹ adlı

¹ Söz konusu doktora tezinin Harvard Üniversitesi tarafından yayımlanan baskısı esas alınmıştır:

Sağol. G. (1993). *Old Turkish and Persian inter-linear Qur'an translations II: An inter-linear translation of the Qur'an into Khawarazm Turkish, introduction, text, glossary and facsimile: Part I: Introduction and text*. Harvard University; (1995). *Old Turkish and Persian inter-linear Qur'an translations III: An inter-linear translation of the Qur'an into Khawarazm Turkish, introduction, text, glossary and facsimile: Part II: Glossary*. Harvard University; (1996). *Old Turkish and Persian inter-linear Qur'an translations IV: An inter-linear translation of the Qur'an into Khawarazm Turkish: Part III: Facsimile of The MS Süleymaniye*

doktora çalışması, Bursa Kur'an Tercümesi için Murat Küçük'ün 2014'te yayımladığı *Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır Arası İlk Kur'an Tercümesi (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin)* adlı çalışması, Türk İslam Eserleri Müzesi Kur'an Tercümesi (TİEM 40) için Ahmet Topaloğlu'nun 1976 ve 1978 yıllarında hazırladığı *Muhammed Bin Hamza, XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Satır-Arası Kur'an Tercümesi (Cilt I)* ve *Muhammed Bin Hamza, XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Satır-Arası Kur'an Tercümesi (Cilt II)* adlı çalışmaları ve Manisa Kur'an Tercümesi için Esra Karabacak'ın 1992 yılında *Manisa Halk Kütüphanesi'ndeki Satır arası Kur'an Tercümesi: Giriş-Metin-Dizin I-III* adlı çalışması esas alınmak suretiyle dört ayaklı hayvan adları taranmıştır.

1. Dört Ayaklı Hayvan Adları

İncelemiş olduğumuz Kur'an tercümelerinde geçen dört ayaklı hayvan adları, kullanım amaçları ve doğal yaşam alanları dikkate alınarak Vahşi Hayvanlar, Binek ve Yük Hayvanları, Besi Hayvanları ve Evcil Hayvanlar olmak üzere dört ana kategori altında sınıflandırılmıştır.

1.1. Vahşi Hayvanlar

İncelenen Kur'an tercümelerinde vahşi hayvan adı olarak *arslan* ~ *aşlan*, *böri*, *tonğuz* ~ *doğuz*, *kurt* ~ *kurd* sözcüklerine rastlanmıştır.

Arslan ~ *aşlan* "aslan"

Arslan sözcüğü ilk olarak Yenisey Yazıtlarında kişi adı olarak Eski Uygur Türkçesi döneminden itibaren ise hayvan adı olarak tanınlanır. Fonetik açıdan /r/ ünsüzünün düşmesiyle ortaya çıkan aslan biçimi de ilk kez 14. yüzyılda görülür ve sonrasında da özgün biçimiyle yan yana kullanılır (URL-1). Sözcüğü, *-lan* ekiyle kurulmuş bir hayvan ismi olarak değerlendiren görüşler mevcuttur (Clauson, 1972: 238; Räsänen, 1957: 104). Ramstedt (1952: 230) sözcüğü *ars-* "kükremek" köküne; Räsänen (1957: 104) *arsıl* "vahşi" köküne dayandırır. Doerfer (1965: 453-454) söz konusu sözcüğün Eski Türkçede *arslan* şeklinde olduğunu ve modern Türk dillerinde *arslan*, *aslan*, *arsılan*, *arsılan* biçimlerinde görüldüğünü ifade etmektedir. Vámbéry (1879: 185), *Die Primitive Cultur des Turko-Tatarischen Volkes (Türk-Tatar Halkının Dil Araştırmalarına Dayanarak Basit Kültürü)* adlı çalışmasında *arslan* sözcüğüne yer vererek *arıs* "güçlü" ve *lan* "canavar" sözcüklerinin birleşimiyle açıklar. Eren (1999: 20-21), Kâşgarlı Mahmud'u tanık göstererek "*arsıl* 'kestane rengi, kumral' manasında kullanılır. Sonundaki + (*a*)n eski ve yeni diyalektlerde yaygın olarak kullanılan bir küçültme ekidir." ifadelerini kullanır. DS'de ise *arslan* maddesinde sözcük "arslan; dişi arslan"

Library, Hekimoğlu Ali Paşa No.2 Section One: 1b-300b. Harvard University; (1999). *Old Turkish and Persian inter-linear Qur'an translations IV: An inter-linear translation of the Qur'an into Khawarazm Turkish: Part III: Facsimile of The MS Süleymaniye Library*, Hekimoğlu Ali Paşa No.2 Section Two: 301a-587b. Harvard University.

şeklinde anlamlandırılarak sözcüğe tanık göstermek maksadıyla cümle örnekleri sıralanır (Nadalyaev vd., 1969: 55). DLT’de *arslan* “arslan” biçimiyle yer almaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014).²

Taranan Kur’an tercümelerinde *arslan* ~ *aşlan* sözcüğünün geçtiği örnek cümleler şu şekildedir:

tezse kaçsa **arslandın** tiler tégme kişi anlardın bérilmek bitigler yazılmış (TİEM 73 428v/9)

tamām anlar kaçığ kaçğan eşgekler kaçtı **arslandın** tileyür tigde bir kişi (HKT 556a/6)

anlar eşeklerdür ki kaçdılar **arslandan** belki diler her kişi anlardan açılmış şuhıflar verile (BKT 623a/1)

temen anlar eşeklerdür ürkiciler, kaçdılar **arslandan** yā ok atıcı avcılardan (TİEM 40 276b/2)

koçlar koyun birbirini başına vursa öldürse dağı harām oldı **arslan**³ yudar dağı harām oldı lâkin boğazlasaŋguz hālâl olur şanemler (MKT 74a/9)

aşlanıŋ lîkin boğazlasaŋguz hēlâl olur şanemlere dağı boğazlanan dağı haramdur (BKT 106a/6)

Böri “kurt”

İlk defa Eski Türkçede rastladığımız *böri* sözcüğü için Clauson (1972: 356) herhangi bir kökene işaret etmez. Doerfer (1965: 334) *böri* sözcüğünün İranî bir kökene dayandığını; Sevortyan (1978: 221) sözcüğün kökenine dair bir yorum yapmış olmasa da aslen Türkçe olmayabileceğini; Räsänen ise (1957: 84) sözcüğün etimolojik incelemesinin < ? *bīrū* şeklinde düşünülebileceğini ifade eder. DS’de ise *böri* “kurt” maddesinde sözcüğün kullanıldığı metin parçalarına yer verilir (Nadalyaev vd., 1969: 118). DLT’de *böri* “kurt, börü” biçimiyle geçmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014).⁴

Tarama yapılan Kur’an tercümelerinde *böri* sözcüğü sadece TİEM 73’te geçmektedir:

aydılar yese anı **böri** biz bir gürūh turur-miz biz andağ erse ziyān kılığlılar-miz (TİEM 73 174r/6)

TONĞUZ ~ **donğuz** “domuz”

İlk kez eski Türkçe döneminde tanıklanan sözcük için Clauson (1972: 527), *tonğuz* (*d-*) “domuz” maddesinde kelimeye yer vermektedir fakat

² *Dîvânu Lugâtî’t-Türk* adlı çalışmada sözcüğün geçtiği yerler şu şekildedir: 50/35, 53/39, 88/79...

³ Mâide Suresi 3. ayette geçen *es-sebu‘* “yırtıcı, yabanî av hayvanı” sözcüğüne karşılık olarak verildiği görülmektedir. İncelenen diğer Kur’an tercümelerinden RKT’de sözcüğün karşılığı olarak vahşi, yırtıcı hayvanları ifade etmek için kullanılan *keyik* (27/16a3) sözcüğü tespit edilmektedir.

⁴ *Dîvânu Lugâtî’t-Türk* adlı çalışmada sözcüğün geçtiği yerler şu şekildedir: 30/16, 66/52, 80/69...

herhangi bir incelemede bulunmamaktadır. DS’de *toñuz* şeklinde “yaban domuzu, domuz” anlamları verilir (Nadalyaev vd., 1969: 575). Vámbéry (1879: 200), *tongguz*, *tonguz* şeklinde verdiği sözcüğün kökenini *toñ* (çoñ) “güçlü, kudretli, iri” kelimesi ile açıklar. Bu etimolojik incelemesini, Türkistan coğrafyasında yaşayan halk için domuzun korku ve dehşet verici bir hayvan olarak algılanmasına dayandırır. Tietze (2016: 467) çalışmasında Menges’in Çince *t’uñ-ce* ‘domuz yavrusu’ sözcüğü ile ilişkilendirdiğini, XVI. yüzyılda Batı Türkçesinde /ŋ/ sesinin dudaksıllaşarak /m/ sesine dönüştüğünü ve böylelikle *domuz* şeklini aldığını belirtir. Stachowski, Türkçe sözcüklerin son hecesinde /ı/ sesi ile /a/ sesi değişiminin sıkça görüldüğünü belirterek eskicil biçimin *toñaz* olduğunu savunur (URL-1). Eren (1999: 118) ise *domuz* maddesinde eski ve yeni diyalektlerde “yağlı, semiz, şişman” olarak kullanılan *toñ* (> *don*) köküyle *toñuz* adı arasındaki bağın dikkate değer olduğunu ifade eder. DLT’de *toñuz* “domuz” şeklinde yer almaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014).⁵

Taranan eserlerde sözcüğün geçtiği yerler şu şekildedir:

her-âyine haram kıldı sizlerniñ üze murdârını, qannı, *toñguz* etini (RKT 30/93b3)

yêse anı meger kim bolsa özi ölmüş azu qan kıyulmuş azu *toñguz* eti ol arıqsız azu yarlıgđın çıkmak uqıldı (TİEM 73 110r/2)

haqıqat üze haram kıldı siziñ üze ölügseni taqı qannı taqı *toñguz* etini taqı ol niresni kim ün kılandı (HKT 24b/5)

anlardin meymünlar ve *toñguzlar* dağı şanemlere ve şeytāna ‘ibadet edenler anlaruñ menzilleri yamraqdur (BKT 117a/4)

haram olındı üzerüñgüze murdâr dağı qan dağı *toñguz* eti dağı ol kim ün getürinildi Tañrı’dan ayruq içün ana ya’nı Tañrı adına boğazlanmadı (TİEM 40 48b/8)

Kur’ân’da haram nesne yeyer kişiye ki yer illâ murdâr olmuş olsa ya dökülmüş qan olsa ya *donğuz* eti olsa pes ol necisdür haramdur (BKT 148a/4)

aşhâb-ı sebt la’net eyledüğümüz gibi *donğuz* oldılar maymün oldılar tahkik Tañrı Ta’âlānuñ buyruğı işlense gerek (MKT 59b/11)

Kurt ~ kurd “kurt”

Clauson (1972: 648) Batı grubuna (Oğuz) ait bir kelime olduğu bilgisini verir. Vámbéry (1879: 202) de sözcüğe Batı Türkçesinde tesadüf edildiğine dikkat çekmekte ve Modern Farsça’daki *gurk* > *kurk* “kurt”

⁵ *Divānu Lugâti’t-Türk* adlı çalışmada sözcüğün geçtiği yerler şu şekildedir: 153/133, 241/210, 435/340...

⁶ Taranan Kur’ân tercümelerinden yalnızca BKT ve MKT’de Nisâ Suresi 47. ayetin tercümesinde yer almaktadır. Kur’ân-ı Kerim’de ilgili ayette İsrailoğullarından bir kavim olan Ashâbü’s-sebt’in lanetlendiğinden bahsedilmektedir. MKT ve BKT nüshalarında mütercimnin tefsiri ile bu kavmin uğradığı laneti anlatmak adına insanların domuz ve maymun olarak lanetlendiği anlatılmaktadır.

biçimine dayandığını ifade etmektedir. Eren (1999: 269) *kurt* sözcüğünü “Avrupa, Asya ve Kuzey Amerika’da yaşayan, gri sarı renkli, yırtıcı, etçil memeli hayvan (*Canis lupus*)” anlamıyla verir ve Oğuz diyalektlerinde *böri* sözcüğünün yerini aldığını belirtir. Diğer bir hayvan adı olan ve “yumuşak vücutlu, uzun gövdeli, omurgasız, bacaksız, ayaksız veya çok ilkel ayaklı küçük hayvan” olarak tanımladığı *kurt* sözcüğünün Oğuz sahasında “yırtıcı hayvan” anlamıyla yaygınlaşmasını dikkate değer bulur. DLT’de *kurt* “Oğuzlarda (yırtıcı) kurt” şeklinde geçmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014).⁷

İncelediğimiz Kur’an tercümelerinde *ḳurt* ~ *ḳurd* sözcüğü şu örneklerde mevcuttur:

eyittiler eger yiye anı **ḳurt** biz cemā‘at iken bayıḳ biz andan zıyānlularuz (TİEM 40 111a/8)

eyitdi eger siz ekinleri yidi tamām ‘âdet üstine her ne ki biçseṅgüz kesseṅgüz ḳoyuṅguz başı içinde ḥattâ ki **ḳurd** yimeye lâkin az nesneyi ki yirsiz (MKT 166b/5)

1.2. Binek ve Yük Hayvanları

Taranan Kur’an tercümelerinde binek ve yük hayvanı olarak *at*, *davar*, *eşek* ~ *eşgek*, *ingen*, *ḳatır*, *ḳulan*, *tewe* ~ *tıwe* ~ *deve*, *yaṅṅan*, *yunt* ve yabancı kökenli *arvāna*, *köşek* ~ *köşek*, *nāḳa*, *pıl* ~ *fıl* sözcükleri tespit edilmiştir.

At “at”

Türkçenin en kadim belgelerinden itibaren görülen *at* sözcüğü için Clauson (1972: 33), genel itibarıyla “binilen at” anlamıyla karşımıza çıktığını ama bazı çağdaş lehçelerde sözcüğün “hadım edilmiş hayvan” anlamında kullanıldığına da değinir. DS’de *at* maddesinde sözcüğün kullanımını gösterir örneklerle yer verilir (Nadalyaev vd., 1969: 65); Räsänen (1957: 30) de tüm lehçelerde kullanıldığına dikkat çeker. DLT’de *at* “at, kısarak” sözcüğü birçok yerde geçmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014).⁸

Sözcüğün yer aldığı Kur’an tercümelerinden örnekleri şu şekilde sıralayabiliriz:

Taṅrı yalavaçı üze olardıñ sekirtmediṅizler anıṅ üze **aṭlardın** (RKT 38/20b2)

ol kim ḡanîmet berdi Taṅrı yalavaçı üze anlardın sürmediṅizler anlar üze **aṭlar** birle ap yme teweler birle velâkin idî kömerler (TİEM 73 403v/6)

men söwdüm **aṭ** sewüḡin yâ māl sewüḡin (HKT 434b/6)

⁷ *Dîvânu Lugâti’t-Türk* adlı çalışmada sözcüğün geçtiği yer şu şekildedir: 172/148, 446/350.

⁸ *Dîvânu Lugâti’t-Türk* adlı çalışmada sözcüğün geçtiği yerler şu şekildedir: 12/7, 29/15, 34/21...

kaydeder. Çalışmalarda sözcüğün *eşek* ~ *eşgek* ~ *eşkek* biçimlerinin bulunduğu bilgisi verilmektedir (Nadalyaev vd., 1969: 185; Caferoğlu, 2011: 77; Stachowski, 2019: 146). DLT’de ise *eşek*, *eşgek*, *eşyek* “eşek” şeklinde türevleri mevcuttur (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014).¹²

Sözcüğün geçtiği örnek ifadeler şu şekildedir:

anlarınġ meşeli yüklendiler Mūsā kitabını yana kötürmediler anı *eşek* teg (RKT 38/51b3)

bağġıl *eşgekinġke*¹³ kılġay miz seni belġü kişilerke bağġıl (TİEM 73 33v/1)

ot içinde anġlarġa anıġ içinde ıt ulımaġı kişnemeki *eşek* aġırmaġı (TİEM 73 172r/1)

Tevritni andın soġġ kötürmediler anı *eşek* şıfâtı meġizlig kötürür kitâblarını (HKT 530b/4)

tamâm anlar ġatıġ ġaġġan *eşgekler* ġaġtı arslanın (HKT 556a/6)

atları daġı ġatırları daġı *eşekleri*¹⁴ daġı siz binmegiġün yaratdı (BKT 283a/1)

daġı ‘amel eyleyeler andan götürmediler anı ya‘nı ‘amel eylemediler *eşek* meşeli gibidür götürür ġitâbları (TİEM 40 264b/1)

meşeli ol gişilerünġ ki kâfir oldılar ol kimseye beġzer ki *eşek*¹⁵ gibi âvâz virür (MKT 18a/9)

İngen “dişi deve”

İlk olarak Eski Türkçede karşılaşılan bu sözcüġe dair Clauson (1972: 184) etimolojik sözlüğünün *inge:n* maddesinde, sözcüğün “dişi deve” anlamına geldiğini ve muhtemelen **in* isminden türediğini belirtir. Şerbak (2024: 35) “Nazvaniya Domaşnih i Dikih Joivotnih u Tyurkoyazıkah (Türk Dillerinde Evcil ve Yabani Hayvanların İsimleri)” adlı makalesinde, *iġen* kelimesinin genel olarak kullanılan “dişi” adından türeme ihtimalini verdikten sonra konuyla alakalı daha önce belirtilen düşüncelerin yanında Türkmen dilinde “deve” anlamına gelen kelime ile “dişi” genel kavramını ifade eden kelimenin fonetik olarak uygunluġına dikkat ġeker. DS’de *iġen* “dişi deve” biçiminde mevcuttur (Nadalyaev vd., 1969: 211). Räsänen (1957:

¹² *Dîvânu Lugâtî’t-Türk* adlı çalışmada sözcüğün geçtiği yerler şu şekildedir: *eşek*: 389/305; *eşgek*: 68/54, 70/56; *eşyek*: 68/54, 70/56, 128/113...

¹³ TİEM 40’ta eşek, beygir gibi yük hayvanlarını ifade eden *gölük* (20a/11) sözcüġü görölmektedir.

¹⁴ *gölük* “eşek, beygir gibi yük hayvanları” (TİEM 40 126b/2).

¹⁵ İncelenen Kur’an tercümelerinden sadece MKT’deki Bakara Suresi 171. ayetin tercümesinde görölmektedir. Ayetin Türkçe mealine baktığımız zaman “İnkârcılara seslenenin durumu, bağırıp çağırmadan başka bir şey işitmeyen hayvana haykıran çobanın durumuna benzer. Onlar sağır, dilsiz ve kördürler; çünkü onlar düşünemezler.” (URL-2) ifadesinde yer alan çobanın sesi, MKT’de Araplarda kötü sesle ilişkilendirilen eşek sesine benzetilerek verildiği için *eşek* adına rastlamaktayız.

172) ise *ingen* “deve” şeklinde inceler ve Çağatay Türkçesinde *inen* biçimiyle “dişi deve” anlamında görüldüğünü belirtir. DLT’de *ingen* “dişi deve” olarak yer almaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014).¹⁶

Taranan Kur’an tercümelerinde sözcüğün geçtiği örnekler şu şekildedir:

biz ıdğular miz *ingen* tewe sınamak üçün anlarğa köz tutğıl anlarğa seringil (TİEM 73 391r/3)

aydı bu *ingen* aŋğa ülüş suwdın taķı sizge belgölüg künnüŋ suw ülüşi (HKT 357b/5)

Ƙatır ~ ħatır “katır”

Clauson *katır* “katır” maddesinde, sözcüğün Moğolcada *kaçır* olarak geçen bir sözcükten ödünçleme olduğunu belirtir. Räsänen (1957: 242) de sözcüğün köken olarak Moğolca *kaçır* ve Tunguzca *kāter* ‘sürünün öncüsü olan erkek geyik’ sözcüğü ile bağlantısına değinir. Şcerbak’ın *kat-* “katmak” fiil kökünden geldiği yolundaki görüşünün gerçekliği yansıtmadığını ifade eder (1972: 604). DS’de *katır* “katır” şeklinde verilir (Nadalyaev vd., 1969: 435). Gülensoy (2007: 476) *katır* sözcüğünü, *kat-ır* şeklinde inceler. Eren (1999: 218) ise Türkçe *kat-* köküne dayanan görüşün düşündürücü olduğu kanaatinde. DLT *katır* “katır” şeklinde geçmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014).¹⁷

Sözcüğün geçtiği örnekler şu şekildedir:

yuntlar ***Ƙatırlar*** eşgekler münse siler anı étig bezek (TİEM 73 196r/8)

taķı atlarını taķı ***ħatırları*** taķı eşeklerini munuŋğ üçün kim münseŋiz anı taķı bezek üçün (HKT 258a/1)

daķı yundları yarattı daķı ***Ƙatırları*** daķı gölükleri tā binesiz aŋğlara daķı bezek için (TİEM 40 126b/2)

atları daķı ***Ƙatırları*** daķı eşekleri daķı siz binmegiçün yarattı (BKT 283a/1)

anlar daķı yarattı ***Ƙatırları*** daķı eşekleri daķı yarattı siz binmeg-içün (MKT 185a/5)

Ƙulan “yaban eşiği”

Clauson (1972: 622) “yaban eşiği” anlamında *kula:n* adından bahsetmektedir. DS’de *Ƙulan* şeklinde yer verilen kelimeye “yabani Asya eşiği” anlamı verilir (Nadalyaev vd., 1969: 465). Gülensoy (2007: 534, 566) çalışmasında *kolan* sözcüğünü “yaban eşiği” anlamıyla, *kulun* sözcüğünü ise “at ve eşek yavrusu” anlamıyla verir. Gülensoy’a göre “yaban eşiği” anlamındaki *kulun* sözcüğü, muhtemel bir *kol* köküne *-(u)n* ekinin

¹⁶ *Dîvânü Lugâti’t-Türk* adlı çalışmada sözcüğün geçtiği yerler şu şekildedir: 73/59, 147/128.

¹⁷ *Dîvânü Lugâti’t-Türk* adlı çalışmada sözcüğün geçtiği yerler şu şekildedir: 183/156, 576/474.

getirilmesi suretiyle türetilmiştir. Poppe (1955: 41) ise bu sözcüğü *kulan* “yabani at” olarak verdikten sonra Moğolcasını *qulan* olarak gösterir ve Türkçeden Moğolcaya geçtiğini savunur. DLT’te *kulan* “yabani eşek” anlamında geçmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014).¹⁸

Kulan sözcüğü taranan Kur’an tercümelerinde sadece TiEM 73’te geçmektedir:

andağ kalı anlar ya’ nî kâfirler ürkmiş *kulanlar* teg tezse kaçsa arslanın (TiEM 73 428v/9)

Tewe ~ tēwe ~ tiwe ~ deve “deve”

Sözcük için Clauson (1972: 447) *tevey* maddesinde en eski biçimin *teve*: olduğunu ve *tevey* şekline gelebileceğini ifade eder. DS’de *teve* “deve” maddesinde açıklanır (Nadalyaev vd., 1969: 557). Räsänen (1957: 468) *tebe* “deve” maddesinde sözcüğün Moğolca *temegen* ile bir bağının olabileceğini belirtir. Ramstedt ise Moğolca’daki *temege* sözcüğünü *teve* ile ilişkilendirmektedir (URL-1). DLT’de Kâşgarlı Mahmud, Oğuzlar ve onlara yakın olanların *devey* şeklinde, Türklerin ise *tewey* şeklinde söylediğini ifade etmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 12). Eserde *tewey* ve *devey* şekillerinin yanında *teve*, *tewe*, *tewi*, *deve* örnekleri gibi çeşitli fonetik biçimleriyle de karşılaşılmaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014).¹⁹

Taranan Kur’an tercümelerinde *deve* sözcüğü için kullanılan *tewe ~ tēwe ~ tiwe ~ deve* şekillerinin geçtiği örnekler şunlardır:

sekirtmedinġizler anıġ ūze atıldın *tēwe*²⁰ ermez (RKT 38/20b3)

*tēwedīn*²¹ ekki uğdın ġkki ayġıl ġkki erkekni mü ġarām kıldı (TiEM 73 109v/6)

kaçan *teweler* mu’ atıl ıdılsa (TiEM 73 436v/4)

taķı andın kim rŭzī birdŭk anlarġa ġarc kılırlar taķı *tiwelerni* kılduk anı sizge Taġırınıġ ‘alāmetlerindin (HKT 323a/3)

size bellŭ ġdici delil sizi yaradan Taġırnı’dan işbu *deve* Taġırnı *devesidŭr* (BKT 162b/2)

daķı dŭşekler dŭşenilmiş ay baķmazlar mı *devedin* yaġa nite yaradıldı daķı gökdin yaġa nite götŭrŭldi (TiEM 40 284b/2)

ġattā *deve* geçmeyince igne yurdısından anuġ gibi cezā eyler-biz yaman ġişilere (MKT 108a/6)

¹⁸ *Dîvânu Lugâtî’t-Türk* adlı çalışmada sözcüğün geçtiği yerler şu şekildedir: 115/103, 136/118, 209/179...

¹⁹ *Dîvânu Lugâtî’t-Türk* adlı çalışmada sözcüğün geçtiği yerler şu şekildedir: *teve*: 504/404, 593/486, 636/53; *tewe*: 26/12, 76/63, 193/166...; *tewi*: 504/404, 566/466; *deve*: 26/12, 364/289, 544/445.

²⁰ *davar* (MKT 403a/1).

²¹ *davar* (BKT 147b/5; MKT 102a/5).

Yanġan “fil”

Clauson (1972: 945) sözlüğünde *yanġa* “fil” madde başında Uygur Türkçesine özgü bu sözcüğün, kökeninin bilinmemekle birlikte Hint-Avrupa dillerinden ödünçleme olduğunun açık olduğu kanaatindedir. *Eski Uygurcanın El Sözlüğü* adlı çalışmada *yanġa* ~ *yaġa* “fil” maddeleri verilir ve Moğolca *ja’an* sözcüğüne yönlendirilir (Wilkens, 2021: 862). Şçerbak (2024: 73)’a göre *yagan* sözcüğü, bilinen bütün fonetik çeşitlerinin karşılaştırılması sonucu **d’agan* sözcüğüne dayandırılabilir. Bu sözcüğün kökeninin, Türk ve Moğol dilleri arasındaki karşılıklı etkileşimi inceleyen araştırmacıların ulaştığı sonuçlar dikkate alındığında kesin olarak çözümlenemediğini ifade eder. Ünal (2014: 242) “Bir Kez Daha Eski Türkçe Yaġa~ Yaġan~ Yagan “Fil” Kelimesinin Etimolojisi Üzerine” adlı makalesinde, Türkçe *yaġa* ~ *yaġan* ~ *yagan* “fil” ve Moğolca *ja’an* “fil” kelimelerinin kökeninin Çinceye uzandığını belirtir. Ünal, 6. yüzyılda doğrudan ve sadece Genel Türkçeye **zaġ* şeklinde alıntılanma ihtimali üzerinde durduktan sonra *+gAn* ve *+gA* eklerini bünyesine dahil ederek **zaġgan* ve **zaġga* şeklini aldığını; bu yapıların da Eski Türkçede *yaġan* ve *yaġa* biçimlerine dönüştüğünü tespit eder. DLT’de *yagan* ~ *yanġan* “fil” biçimleri yer almaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014).²²

Sözcük TİEM 73’te geçmektedir:

neteg kıldı iding *yanġan* idileri birle (TİEM 73 448r/7)

Yunt “kısarak, at”

Clauson (1972: 946)’un görüşüne göre *yunt* (*yund*) başlangıçta atı genel olarak ifade eden bir terimken zamanla özellikle binek atını tanımlamak için kullanılmaya başlanmıştır. On iki hayvanlı takvimde atı ifade eden esas kelimenin *yunt* ~ *yund* olduğunu belirtir. Räsänen (1957: 211), *yunt* “at” maddesinde Sarı Uygurca *yuntak*, *yontak*, *yomdok*, *yindak* “at gübresi” biçimlerini gösterir; Sevortyan (1989: 253) ise sözcüğü “at; yabani damızlık at; at sürüsü; yük eşiği” şeklinde anlamlandırmaktadır fakat iki araştırmacı da köken incelemesine yer vermemektedir. Gülensoy (2007: 1180), *yund* sözcüğünün **yu(/i/o)n[/na]t* şeklinden gelmiş olabileceği görüşünü sunar. Eren (1999: 459-460) etimolojik sözlüğünde *yunt* sözcüğüne, “at; at sürüsü; hergele ile gezen koşuma alıştırılmamış kısarak” anlamlarıyla yer verir. Eren ayrıca Ramstedt’in Türkçe *yont* sözcüğü ile Yakutça *sonoġos* “genç at”, Moğolca *yondu* “yük atı” ve Korece *yunduri* “koşum hayvanı” sözcükleriyle bağ olabileceği görüşüne katılmamaktadır. Sözcüğün kökenine dair ise kesin bir izahta bulunmamaktadır. DLT’de *yund* “at, at sürüsü” şeklinde yer almaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014).²³

²² *Divānu Lugātî’t-Türk* adlı çalışmada sözcüğün geçtiği yerler şu şekildedir: *yagan*: 456/360; *yanġan*: 371/293, 573/472, 608/501.

²³ *Divānu Lugātî’t-Türk* adlı çalışmada sözcüğün geçtiği yerler şu şekildedir: 124/110, 148/129, 343/277...

Sözcüğe taranan eserlerin içerisinde TİEM 73'te ve TİEM 40'ta rastlanır:

yuntlar katırlar eşgekler münse siler anı étig bezek (TİEM 73 196r/8)

dağı gümişden dağı **yunttan** nışân olınmış yâ ota salınmış dağı yilkılardan dağı ekinden şol kumaşıdır yakın diri gün dağı Tañgrı katındadır (TİEM 40 23b/11)

Arvāna (<Far. *ervāne*) “dişi deve”

“Dişi deve” anlamındaki *arvāna* sözcüğü TİEM 40'ta geçmektedir:

dağı iy kavmum uşbu Tañgrınuñ **arvāna**²⁴ devesidür size nışân iken pes koy anı, yisün Tañgrı yirinde (TİEM 40 107b/3)

Köşek (<Far. *kūçek*) “deve yavrusu, köçek”

Sözcük TİEM 40'ta tespit edilmektedir:

ne dağı buğra deve kim anuñ bilinden on **köşek** ola andan anı butlar-ıçun salıvireler (TİEM 40 57a/11)

Nāka (< Ar.) “dişi deve”

Taranan eserlerde *nāka* “dişi deve” sözcüğünün geçtiği yerler şunlardır:

biz vëribirüz dedük Şâlih'e **nāka[y]** anlar şınamağıçün (BKT 572a/3)

virdük anlara âyetlerümüzi ki kitâb münzeldür yâ **nākadur**²⁵ andan ir'âz eylediler (MKT 184a/2)

Pîl ~ **fil** (Ar. *fil* < Fars. *pîl*) “fil”

Sözcüğün geçtiği örnekler şunlardır:

körmedinğ mü, neteg kıldı İdinğ **fil** eyeleri birle (HKT 581a/1)

ay bilmedinğ mi nite işledi Çalabuñğ **pîl** işlerine ya' nî Ebrehe Yemen meliki ay kılmadı mı mekrini anlaruñğ azdurmağ içinde (TİEM 40 289a/3)

Tañgruñğ nice iş işledi **fil** kavmine ki sultânları Ebrehe-y-idi (BKT 649a/5)

Tañgruñğ neçük işledi **fil** kavmine ki sultânları Ebrehe-y-idi (MKT 448b/9)

1.3. Besi Hayvanları

İncelenen Türkçe Kur'an tercümelerinde besi hayvanı olarak *buzagu* ~ *buzagı* ~ *bızağı*, *eçkü* ~ *keçi* ~ *keçig* ~ *geçi*, *inek*, *koy* ~ *koyın* ~ *koyun*, *sağlık* ~ *sağılık*, *şığır*, *uđ* sözcükleri; yabancı kökenli olarak da 'ic/ sözcüğü tespit edilmiştir.

²⁵ Hicr Suresi 81. ayette bu sözcüğü karşılayan herhangi bir sözcük bulunmamaktadır bu sebeple MKT dışında incelenen diğer Kur'an tercümelerinde rastlanmamaktadır.

Buzağı ~ buzağı ~ bızağı ~ “buzağı”

Clauson (1972: 391), *buza:ǵu*: şeklinde verdiği sözcük için -ǵu ile biten çok eski bir kelime olduğunu; Moğolcaya erken dönemde *bura*’u olarak ödünçlendiğini belirtir. Stachowski (2019: 97), eskicil biçimi *bozagu* olarak alır. Sevortyan (1978: 241), Bang (1919: 42-43) tarafından yapılan sözcüğün *buza*- “böğürmek, kükremek” fiilinden geldiği görüşünü değerlendirirken bu fiillerin bazı hayvanlar için de geçerli olduğunu *buzaǵı* kelimesi için ayırt edici bir unsur olup olduğunu şüpheli olduğunu dile getirir. Sevortyan sözcüğün etimolojik kökenini *buza*- ve *boza*- “doğurmak” fiil köküne bağlar; Türk lehçelerinde *bızla*-, *bozla*- gibi farklı varyasyonların karşımıza çıktığını ve bu durumun kelimenin kökeninin daha eski bir Türkçe veya Altayca yapıya dayandığını düşündürmekte olduğunu ifade eder. Eren (1999: 65) ise Bang (1919: 42-43) tarafından yapılan incelemeyi dikkate alarak *buza*-, *buz*- “böğürmek” fiilinden -ǵu, -ǵı ile türemiş bir sözcük olduğunu kaydeder. DLT’de *buzagu* “buzağı” biçiminde mevcuttur (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014).²⁶

Taranan Kur’an tercümelerinde *buzağı* sözcüğünün yer aldığı örnekler şu şekilde sıralanmıştır:

emitti boğnıka keldürdi *buzağı* semüz (RKT 37/88a1)

tuttı Mūsā boğunı anda kedin altun bezekleri englerindin bir *buzağı* tenlig aňgar münğremek körmediler mü kim ol sözlemes olarğa köndürmes olarnı yolğa tuttılar anı erdiler küç kılığlılar (TİEM 73 125v/1)

taķı tuttı Mūsā’nın ıavmı andın soň itiglerindin *buzağı* ten aňga böğürmek körmediler mü (HKT 163a/6)

Sāmiri dağı pes anlara bir *buzağı* çıkardı (BKT 340b/3)

İbrāhīm’e selām vèrdiler İbrāhīm selāmların aldı pes oturmadı anlara hattā bir *buzağı* biryān eyleyüp getürmeyince (BKT 240b/6)

andan tuttuňguz *buzağıy*ı ya‘nı Taňrı dutınduňguz andan soňgra daķı siz zālımlarsız (TİEM 40 5a/4)

pes meyi eyledi ev ıavmındın yana, pes getürdi bir *buzağı* semiz ya‘nı *biryān olmış* (TİEM 40 5a/4)

andan şoňgra ‘afv eyledük sizden *buzağıy*a ‘ibādet eylegenden şoňgra ola kim şükr eylesiz (MKT 6a/6)

Eçkü ~ keçi ~ keçiğ ~ geçi “keçi”

Clauson (1972: 24), *eçkü* kelimesini “keçi için genel terim” olarak anlamlandırır ve en eski biçimin *eçkü* olduğu görüşüne yer verir. Şerbak (2024: 48) *eçki* biçimiyle verdikten sonra Türk lehçelerinde söz konusu hayvan cinsinin genel adı ve dişi keçinin adı olduğunu belirterek *kēci*

²⁶ *Dīvānu Lugātī’t-Türk* adlı çalışmada sözcüğün geçtiği yerler şu şekildedir: 41/28, 224/194, 263/229...

sözcüğüyle aynı kökten geldiğini ifade eder. Etimolojik bir incelemeye yer vermezken sözcüğün Oğuzca'da bozulmuş şeklini *keçi* olarak gösterir. DS'de *eçki* ~ *eçkü* "keçi" maddesinde yer almaktadır (Nadalyaev vd., 1969: 162). Gülensoy (2007: 491) *keçi* kelimesini açıklarken *keçi* < ET *eçkü* < **ēç+kü* < **ēç* "keçiye çağırma ünlemi", Anadolu ağızlarında *kiçi* "köpeği çağırma ünlemi", *kiçi kiçi* "keçiye çağırma ünlemi" izahlarını gösterir. DLT'de *eçkü* "keçi" biçimine yer verilmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014).²⁷

Taranan eserlerde sözcüğün geçtiği yerler şu şekilde sıralanabilir:

sekkiz cüft koydın sağlıkdın ekki **eçküdin** êkki aygıl êkki erkekni mü harâm kılındı (TİEM 73 109v/3)

altundın taķı kümüşdin taķı nişānlıķ kılınmış atlardın taķı tēwe ve şıgır ve koy ve **keçigdin**²⁸ taķı êkindin (TİEM 73 39r/7)

bu tiweler, koylar, sığırılar, **keçiler**,²⁹ taķı ekin men' kılınmış (HKT 141a/4)

sekiz çift hayvānlardan koyunlardan iki çift **keçilerden** iki çift eyit yā Muḥammed iki erkek mi harām eyledi (BKT 147b/3)

koyundan iki ya' nī biri irkek, biri dişi, daķı **geçiden** iki eyit iki irkek mi ya' nī koyundan **geçiden** harām eyledi (TİEM 40 68a/6)

muķim olan günde koyunlar şūfindan develer yūḡinden **keçiler**³⁰ şaçından giyecek dōşenecek yaratdı temettü' eyleyüp (MKT 191a/1)

İnek "inek"

Clauson (1972: 184)'a göre *ingek* "inek" sözcüğü muhtemel bir **in* isim kökünden türemiş olabilir. Ayrıca *ingek* sözcüğünün *inge:n* "dişi deve" sözcüğü ile uzak geçmişte aynı kökten türemiş olabileceğine dair açıklamalarda bulunur. Räsänen (1957: 172) de **in* isim kökünden gelmiş olabileceğini ifade ettikten sonra Moğolca'daki *ünijen* "inek" sözcüğü ile ilişki kurar. Stachowski (2019: 185-186), sözcüğün kökünü muhtemel bir *ingek* biçimine dayandırır ve bu sözcüğün "dişi hayvan" anlamında genel bir adı karşıladığını Türk lehçelerinden örneklerle destekler. DS'de *inek* ~ *ineķ* "inek, sığır" şeklinde (Nadalyaev vd., 1969: 211); *Eski Uygurcanın El Sözlüğü* adlı çalışmada *ingek* ~ *ing(e)k* "inek" maddesi bulunmaktadır (Wilkens, 2021: 307). Eren (1999: 191), sözcüğün kökeninin belirsizliğinden bahseder ve dişi deve için kullanılan *ingen* kelimesiyle *ingek* kelimesi arasındaki benzerliği dikkate değer bulduğunu ifade eder. Gülensoy (2007: 436) ise

²⁷ *Dîvānu Lugātî't-Türk* adlı çalışmada sözcüğün geçtiği yerler şu şekildedir: 60/46, 77/64, 270/237...

²⁸ Mütercim, Âl-i İmrân Suresi 14. ayetin tercümesinde geçen *en'ām* "deve, sığır, keçi gibi büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar" sözcüğüne karşılık olarak hayvan isimlerinden örnekler vermek suretiyle çevirmiştir. İncelenen diğer Kur'an tercümelerinde sözcüğün yerine başka bir hayvan adı kullanılmamaktadır.

²⁹ En'ām Suresi 138. ayetin tercümesinde geçmektedir. Devamı için bk. dipnot 28.

³⁰ Nahl Suresi 80. ayetin tercümesinde geçmektedir. Devamı için bk. dipnot 28.

sözcüğü <*iṅ ~iṅ + (e)k ‘dişilik’ şeklinde incelemektedir. DLT’de *ingek* “inek” şeklinde bulunmaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014).³¹

İnek sözcüğünün yer aldığı örnekler şunlardır:

aydı melik men körür men yėti semüz *inekler*³² yèyür anlarını yėti aruk
sıgır adın yėti buğday başları yaşı kök adınlar kuruğlar (TİEM 73 177r/2)

aydılar tilegil biziṅ üçün idiṅdin beyān kılsun bizge ne ol ḥaḳıḳat üze
*inek*³³ oḥşaş boldı biziṅ üze (HKT 10b/2)

Ḳoy ~ ḳoyın ~ ḳoyun “koyun”

Clauson (1972: 631) etimolojik sözlüğünde *ko:y*, *koyun*, *ko:ñ* için “genel olarak koyun; özel olarak dişi koyun. On iki yıllık hayvan takvimindeki hayvanlarından biri. Moğolcada *koni(n)* olarak erken dönem ödünçleme bir sözcük.” açıklamalarında bulunmaktadır. Sevortyan (1989: 24) *ḳoy*, *ḳoyun* sözcüğünü “hayvan adı (koyun, koç)” ve “12 yıllık hayvan takviminde 8. yılın adı” şeklinde izah ederken Räsänen (1957: 279) ise sözcük ile ilgili olarak **koñ* “koyun” maddesinde tarihî ve yaşayan lehçelerdeki şekillerine yer verip Moğolca *qonin* “koyun” ve Tunguzca *ḳōñi-ksā* “koyun postu” şekilleriyle eş kökenli olduğunu ifade eder.

A. V. Gabain (1988: 2-3; 39) *Eski Türkçenin Grameri* adlı çalışmasında, Köktürk Yazıtlarındaki /ny/ ünsüzünün Maniheizt çevreye ait metinlerde genellikle /n/, Budist çevreye ait metinlerde ise /y/ şeklinde gelişmesinden hareketle Eski Uygur Türkçesinin ağızlarını belirlemede /ny/, /n/ ve /y/ seslerini bir ölçüt olarak verir; *kony*, *kon*, **koy* > *koyın* incelemesini örnek gösterir. Kelimenin *ḳōñ* isim kökünden türetilmiş olduğuna dair görüşler bulunmaktadır (Gülensoy, 2007: 549; Eren, 1999: 254-255). DLT’te Kâşgarlı Mahmud, *kōy ~ koy* biçiminin yanında Argu lehçesinde *kōn* biçimini de göstermektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014).³⁴

Ḳoy ~ ḳoyın ~ ḳoyun yapılarının taranan metinlerde yer aldığı cümle örnekleri şöyledir:

anıṅ üze hem yapurğak çalar men anıṅ birle *ḳoylarım* üze hem maṅga
anıṅ içinde ḥacetler öṅin turur (RKT 31/40b3)

Dâvud taḳı Süleymân kaçan dâd berdiler erse tarıḡ içinde kaçan otladı erse
anıṅ içinde boḍun *ḳoyları* erdimiz anlarıṅ ḥükmelerini küḍügliler (TİEM 73 293r/2)

sekiz cüft: *ḳoylardın* iki taḳı keçilerdin iki (HKT 142a/3)

ekin içinde ol vaḳtın kim tünle yayıldı anıṅ içinde erenlerniṅ *ḳoyunları*
taḳı irdük ḥükmleriṅ ḥâzırlar (HKT 316a/7)

³¹ *Dîvânu Lugâti’t-Türk* adlı çalışmada sözcüğün geçtiği yerler şu şekildedir: 68/54, 482/386.

³² *sıgır* (HKT 231a/9; BKT 253a/3; TİEM 40 113a/7; MKT 166a/7).

³³ *uḡ* (TİEM 73 8v/7), *sıgır* (BKT 10a/6; TİEM 40 6a/6; MKT 8a/2).

³⁴ *Dîvânu Lugâti’t-Türk* adlı çalışmada sözcüğün geçtiği yerler şu şekildedir: *kōn*: 26/12, 504/404; *kōy ~ koy*: 26/12, 63/49, 96/89...

dağı kıymetlü otlardan yılkılardan deve **koyun** sığır gibi dağı ekinlerden ol sevinmegidür (BKT 50a/4)

bayık uşbu kıardaşumdur; anuñğdur doksan tokuz dişi **koyun**³⁵, dağı benümdür dişi **koyun** bir (TİEM 40 216a/2)

her dırnağı olan nesneyi sığırdañ **koyundan** harām eyledük anlara iç yağını (MKT 102b/3)

ol vaqt ki harābladı anı bir kavmüñ **koyını** biz anlaruñğ hükimlerini bilüridük (BKT 352b/3)

eyitdi: Taħkik zulm eyledi saña senüñ **koyunuñğ**³⁶ istemek bile öz **koyunlarına** qarışdurmağ-ıçun (MKT 327a/2)

Sağlık ~ sağılık “dişi koyun”

Sözcük için Clauson (1972: 809) **sağlık** şeklinde verir ve **sağ**- fiilinden türediğini ifade ederek “sağmal hayvan” anlamını gösterir. *Eski Uygur Türkçesi* adlı sözlükte **sağlıg** “sağmal, sağılan hayvan” anlamı yer almaktadır (Caferoğlu, 2011: 193). DLT’de sözcük **sağlık** biçiminde verilerek “dişi koyun; sağmal, sağılan koyun” anlamları gösterilmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014).³⁷

Sözcüğün geçtiği örnekler şöyledir:

her-äyine bu meniñ kıadaşım, añar toksan tokuz sağmal **sağlık**³⁸, maña bir sağmal **sağlık** turur (RKT 34/54b1)

aydı küç kılmış ok saña tilemek birle sendin **sağlıkıñıñnı**³⁹ anıñ **sağlıkı** tapa yme üküş ortuqlardıñ küç kıılır (TİEM 73 331v/6)

aydı küç kıldı saña **sağlıkıñıñnıñ**⁴⁰ tilemeki birle **sağlıkları** birle tağı haqqat üze üküş ortaqlardıñ küç kıılır pāraları (HKT 433b/8)

Sığır “inek”

Clauson (1972: 814) **sığır** maddesinde “büyük sığır” anlamını vererek sözcüğün genel bir terim adını da ifade edebileceğini söylemektedir. Räsänen (1957: 814) **sığır** sözcüğüne “sığır, öküz” anlamını verir. Gülensoy (2007: 765) **sığır** sözcüğü için **sığun** “alageyik” sözcüğüne gönderme yapar ve **sığır** sözcüğünün kökünün **sığ-** şeklinde olduğunu ifade eder. DLT’te ise **sığır** “sığır” biçiminde yer almaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014).⁴¹

Taranan nüshalarda sözcüğün geçtiği örnekler şunlardır:

³⁵ **sağlık** (RKT 34/54b/1; HKT 433b/6) ~ **sağılık** (TİEM 73 331v/4).

³⁶ **sağlık** (RKT 34/55a/1; HKT 433b/8; TİEM 73 331v/6).

³⁷ *Dīvānu Lugāt-i-Türk* adlı çalışmada sözcüğün geçtiği yerler şu şekildedir: 237/206, 259/226, 486/389...

³⁸ **koyun** (BKT 491a/2; TİEM 40 216a/3; MKT 326b/11).

³⁹ **koyun** (RKT 34/55a1; BKT 491a/4; TİEM 40 216a/3; MKT 327a/2).

⁴⁰ bk. dipnot 39.

⁴¹ *Dīvānu Lugāt-i-Türk* adlı çalışmada sözcüğün geçtiği yerler şu şekildedir: 183/156, 308/254, 361/287.

altundın taķı kümüşdin taķı nişanlığ kılınmış aţlardan taķı tewe ve *sıǵır* ve koy ve keçigdin taķı ekindin (TİEM 73 39r/7)

cevab birgil bizge yiti semüz *sıǵırlar* içinde yiyür anlarını yiti aruķ taķı yiti (HKT 231b/7)

Taŋrı Ta‘ala eydür ol bir *sıǵırdur*⁴² ki zelil degüldir yeri sürmeyipdür ekini daķı içirmeyüpdür (BKT 10b/4)

eyitti Mûsa kavmına bayık Taŋrı buyurur size kim boğazlayasız bir *sıǵır*⁴³eyittiler tutar mısın bizi yansuya (TİEM 40 6a/2)

daķı davarları yaratdı koyun *sıǵır*⁴⁴ deve gibi siziŋ-içün, siz ıssı eylemeg-içün, sovuķdan kurtarmağ-içün (MKT 185a/1)

Uđ “sıǵır”

Eski Uygur Türkçesi döneminden beri tanıklanan sözcük, genel bir ad niteliğ taşımakta olup “inek, sıǵır, öküz, boğa” gibi büyükbaş hayvanları ifade eden üst bir kavram olarak verilmektedir (Clauson, 1972: 34; Nadalyaev vd., 1969: 605; Eren 1999:364). Doerfer (1965: 584) *ud ~ ut* “sıǵır” maddesinde sözcüğün Eski Türkçedeki *ud* şeklinin Karahanlı ve Harezmi sahasında *uđ*, Çağatay sahasında ise *uy* şekline dönüşerek kullanıldığını belirtir. Halk ağzında “sıǵır” anlamını karşılamak üzere *uy* (ve sonrasında *sıǵır*) biçiminin yaygınlaştığını on iki hayvanlı Türk takviminde ise arkaik biçimini (*ud* zaman zaman *uđ* varyantıyla) koruduğundan bahsetmektedir. DLT’te ise *uđ ~ ut* “Çiğil lehçesinde sıǵır, öküz” olarak yer almaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014).⁴⁵

Sözcük sadece TİEM 73’te geçmektedir:

tewedin ekki *uğdın* ekki ayǵıl ekki erkekni mü harām kıldı (TİEM 73 109v/6)

‘*ıcl* (<Ar.) “buzağı”

Arapça’dan alıntı olan sözcük MKT’de geçmektedir:

anlaruŋ çoǵı mü’min degüller-idi kıbtı daķı Benī İsrā’ıl daķı ki ‘*ıcle*⁴⁶ ‘ibadet eylediler daķı len nu’mine leke didiler (MKT 260a/4)

1.4. Evcil Hayvanlar

Metinlerde evcil hayvan adları olarak *çetük* ve *ıt ~ it* sözcükleri yer almaktadır.

Çetük “kedi”

⁴² *inek* (HKT 10a/7).

⁴³ *inek* (HKT 10a/4).

⁴⁴ Nahl Suresi 5. ayetin tercümesinde geçmektedir. Devamı için bk. dipnot 28.

⁴⁵ *Dîvânu Lugâti’t-Türk* adlı çalışmada sözcüğün geçtiği yerler şu şekildedir: 34/21, 412/324, 619/514...

⁴⁶ Sözcüğün geçtiği ayet, Şuarâ Suresi 67. ayetten farklı olarak A’raf Suresi 148. ayetin tercümesine işaret etmektedir.

Clauson (1972: 402) *çetük* maddesinde sözcüğe “dişi kedi” anlamını verirken alıntı bir sözcük olabileceğini de ifade etmektedir. Türklerin kediyi yeterince erken dönemde tanımadıkları için isimlendiremediklerini belirtir. Räsänen (1957: 106) ise *çetük* “kedi” sözcüğünü kaydeder. Eren (1999: 88) kökeninin bilinmediğini, yerel ağızlarda *çetik* ~ *çetük* biçiminde yaşadığını belirtir. DLT’de *çetük* “Oğuzcada kedi, dişi kedi” ve *küvük çetük* “erkek kedi” şeklinde yer almaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014).⁴⁷

Sözcük TİEM 40’ta geçmektedir:

Âdem peygambar almış idi anuñg içinde peygambarlar şurâtı var-ıdı anuñg içinde dölenmekdür Çalabuñguzdan ya‘nî anuñg içinde bir *çetük*⁴⁸ başı gibi nesene var-ıdı (TİEM 40 19a/5)

It ~ it “it, köpek”

Eski Türkçede görülmeye başlanan *it* (Clauson, 1972: 3) ~ *it* (Nadalyaev vd., 1969: 215; Räsänen, 1957: 174), DLT’de *it* “köpek, it” şeklinde geçmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014).⁴⁹

Taranan eserlerde sözcüğün geçtiği yerler şu şekildedir:

anıñg meñgzeği *it* meñgzeği teg, eger kötürse sen anı til çıkarur azu qoḏsa sen anı til çıkarur (RKT 28/50b1)

anlarıñg *it*ı yadıqlı ėkki qarışını eşikde (TİEM 73 215v/6)

kim ol kıştı yir tapa tağı uydı hevāsıñga anıñg şıfâtı *it* şıfâtı mengizlig (HKT 167b/5)

eyitseler gerek üç kişidür dördüncileri *itleridür* dërler (BKT 315a/6)

dağı uydı nefsi dileğine pes anuñg meşeli *it* meşeli gibidür (TİEM 40 81a/3)

dönderür-biz yatmaqlarında sağ yanlarına dağı şol yanlarında dağı itler baş eyleyüp iki ayağını mağarada yâ mağara qapusunda yâ ‘atebede (MKT 204b/10)

Sonuç

İnsanlar hayvanları tanımlamak, hayvanlar hakkında konuşmak ve onlarla olan etkileşimlerini dile getirebilmek için hayvan adlarını kullanmaya başlamışlardır. Bu sözcükler toplumların, kültürlerin ve bireylerin günlük yaşamlarında önemli rol oynayan yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkçenin söz varlığında hayvan adları, tarihsel ses değişmelerini takip edebilmemiz açısından önem teşkil eden sözcükler olarak bilinmektedir. Bu çalışma sonunda, taranan XI. – XV. yüzyıl Türkçe Kur’an tercümelerinde dört ayaklı hayvanlara ilişkin incelenen yirmi yedi

⁴⁷ *Dîvânu Lugâtî’t-Türk* adlı çalışmada sözcüğün geçtiği yerler şu şekildedir: 195/167, 498/399.

⁴⁸ Bakara Suresi 248. ayette “kedi” sözcüğünü ifade eden bir sözcük olmamasına rağmen TİEM 40’ta mütercimim kendi tasavvurunu kullanarak ayetten bağımsız eklediği bu cümlede *çetük* sözcüğü geçmektedir.

⁴⁹ *Dîvânu Lugâtî’t-Türk* adlı çalışmada sözcüğün geçtiği yerler şu şekildedir: 29/16, 89/80, 92/86...

hayvan adı şunlardır: *arslan* ~ *aşlan*, *böri*, *tonğuz* ~ *donğuz*, *kurt* ~ *ğurd*; *at*, *davar*, *eşek* ~ *eşgek*, *ingen*, *katır*, *kulan*, *tewe* ~ *tiwe* ~ *deve*, *yanğan*, *yunt*, *arvāna*, *köşek* ~ *köşek*, *nāka*, *pil* ~ *fil*; *buzagū* ~ *buzagı* ~ *bızağū*, *eçkü* ~ *keçi* ~ *keçig* ~ *geçi*, *inek*, *koy* ~ *ğoyın* ~ *ğoyun*, *sağılık*, *şığır*, *uđ*; ‘*icl*, *çetük*, *it* ~ *it*.

Karahanlı Türkçesi dönemine ait TİEM 73’te, Harezmi Türkçesi ile yazılan HKT’de ve Batı Türkçesi ile kaleme alınan BKT, TİEM 40 ve MKT’de *arslan* sözcüğüne tesadüf edilmektedir. /r/ sesinin düşmeye meyilli bir ses olmasından dolayı Batı Türkçesinde *aşlan* şekli de ortaya çıkmıştır. *Aşlan* şekliyle BKT’de karşımıza çıkmaktadır. *Böri* sözcüğünü Karahanlı ve Harezmi Türkçesi özellikleri gösteren TİEM 73’te *böri* şekliyle geçmekte olup Batı sahasında yazılan Kur’an tercümelerinden TİEM 40’ta *ğurd*, MKT’de ise sözcüğün son sesindeki /t/ sesi sedalılaşılarak /d/ sesiyle *ğurd* şeklinde görülmektedir. Böylelikle *böri* sözcüğü yerine Batı sahasında *kurt* sözcüğünün tercih edilmeye başlandığını takip edebiliyoruz. *tonğuz* sözcüğü Kur’an tercümelerinden RKT, TİEM 73 ve HKT nüshalarında *tonğuz* şekliyle yer almaktadır. BKT ve TİEM 40’ın Batı sahasına ait olmasına rağmen *tonğuz* şekliyle Doğu sahasının ses özelliğini devam ettirdiğini görebilmekteyiz. Ancak yine Batı sahasında yazılan MKT’de bulunan ilgili sözcüğün, söz başında sedalı biçimi olan *donğuz* şekli ile sahanın özelliğini yansıtır nitelikte olduğu karşımıza çıkmaktadır. Batı sahası metinlerinde kalın sıradaki /t/ ünsüzünün söz başında çoğunlukla muhafaza edildiğini fakat sedalı örneklerin de dikkate değer bir çoğunlukta olduğunu bilmekteyiz. Türkçenin tarihî seyrinde *deve* sözcüğünün ses bilgisel değişimleri ile farklı biçimlerinin yanında develerin özelliklerine göre de türetilen sözcükler bulunmaktadır. Batı Türkçesinin ayırt edici özelliklerinden biri olan /t-/ > /d-/ sedalılışmasını gösteren *deve* sözcüğüne BKT, TİEM 40 ve MKT’de rastlanmaktadır. Farklı fonetik varyasyonlarından yola çıkarak /-b-/ > /-w/, /v/; /-e-/ > /-i/, /è/ ve /t-/ > /d-/ ses değişimlerini takip edebildiğimiz bir sözcük niteliği taşımaktadır. Ayrıca söz konusu ses değişimleri, BKT ve MKT’de tespit edilen *davar* (< *tawar* < *tavar* < *tabar*) sözcüğünde de görülmektedir.

TİEM 73’te *fil* sözcüğünü ifade etmek için *yanğan* sözcüğü kullanılırken Batı sahasında yazılan BKT ve MKT’de Arapça’dan ödünçlendiği şekliyle *fil* biçimi; aynı sahada kaleme alınan TİEM 40’ta sözcüğün Farsça aslı *pil* biçimi kullanılmaktadır. Arap ve Fars dillerinin etkisindeki Batı sahası Türkçesi Kur’an tercümelerinde olması alıntı sözcüklerin kullanılması pek tabiidir. *Katır* sözcüğü, incelenen Kur’an tercümelerinden Harezmi sahası Kur’an tercümesi olan HKT’de *ğatır* şeklinde geçerek /ğ/ > /h/ sızılılaşması hadisesini gösterir. Karahan-Harezmi sahasında /ğ/ > /h/ sızılılaşma hadisesi daha ziyade Oğuz ve Kıpçak sahasına ait sözcüklerde karşımıza çıkmaktadır. *Eşek* sözcüğüne baktığımızda Doğu sahası Kur’an tercümelerinde hem *eşgek* hem *eşek* şeklinde yer alırken Batı sahasında yazılan nüshalarda sadece *eşek* şeklinde geçtiği tespit edilmektedir.

Eski Türkçe sahasında yazılmış metinlerde *eçkü* şeklinde olan sözcük, ilk kez Harezmi Türkçesi döneminde *keçi* şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Böylelikle Karahanlı-Harezmi özellikleri gösteren TİEM 73'te *eçkü* sözcüğünün yanında *keçig* sözcüğünün de varlığı dikkat çekmektedir. Oğuz etkisinin görülmeye başlandığı Harezmi döneminde yazılan HKT ile daha geç dönemlerde Batı Türkçesiyle yazılan BKT ve MKT'de kelime sonundaki /g/ sesinin düşmesine örnek olarak *keçi* sözcüğüne tesadüf edilmesi, Batı Türkçesinin ayırt edici çok heceli sözcük sonundaki /g/ sesinin düşmesi hadisesine örnek teşkil etmektedir. BKT ve MKT'de *keçi* şeklinde muhafaza edilmesine karşın aynı sahada sözcüğün sedalı şekli olan *geçi* şekline TİEM 40'ta rastlamaktayız. TİEM 40'taki bu kullanım, eserin müterciminin ağız özelliğini yansıtan bir tercih olarak değerlendirilebilir. Batı sahasında genel bir yuvarlaklaşma temayülü olmakla birlikte kimi sözcüklerde Eski Türkçedeki biçimlerine kıyasla düzleşme hadisesi dikkat çekmektedir. Taranan Kur'an tercümelerinin tümünde rastladığımız *buzagu* sözcüğünün TİEM 40'taki *buzagi* şekli ve BKT'deki *bızağı* şekli bu tespiti desteklemektedir. Ayrıca Batı sahasında yazılan MKT'de *buzagu* yerine Arapçadan alıntı olan *'ıcl* sözcüğünün tercih edildiği görülmektedir. Batı sahası Kur'an tercümelerinden Harezmi Türkçesi döneminden başlamak suretiyle bazı sözcük kök ve gövdelerindeki ünlü uyumuna bir örnek olarak HKT, BKT, TİEM 40 ve MKT'de geçen *koyun* sözcüğü fark edilmektedir. Bu sözcüğün BKT ve MKT'de uyum dışı *koyın* örneği de mevcuttur.

Çalışma kapsamında Kur'an tercümelerinde geçen hayvan adlarının yerine farklı türe işaret eden hayvan adlarının tercih edilip edilmediğini tespit edebilmek adına ilgili ayeti içeren tüm Kur'an tercümeleri nüshaları karşılaştırılmak suretiyle incelenmiş ve gerekli notlar eklenmiştir.

Tarihî metinlerde *davar* sözcüğü hayvan adı olarak ekseriyetle "sığır"ı karşılayan bir sözcük olarak kullanılırken incelenen Kur'an tercümelerinde "deve" anlamı tespit edilmektedir. Söz konusu tespitimizin dayanağı BKT ve MKT'de görülen *davar* sözcüğünün taranan diğer Kur'an tercümelerinde "deve" olarak verilmesi ve Kur'an-ı Kerim'de ilgili ayette "deve" sözünün var olmasıdır. Batı Kur'an tercümelerinde *inek* sözcüğünün *şıgır*, *sağılık* sözcüğünün ise *koyun* sözcüğü ile karşılandığı görülmektedir. Bazı ayet tercümelerinde bulunan hayvan adlarının incelenen diğer Kur'an tercümelerinde karşılığının bulunmamasının genel sebebi, Kur'an-ı Kerim'de ilgili ayetlerdeki genel türe işaret eden hayvan adlarının mütercimin kendi inisiyatifıyla özel bir hayvan adı olarak yazmasıdır.

Kısaltmalar

BKT: Bursa Kur'an Tercümesi

DLT: Dîvânû Lugâti't-Türk

DS: Drevnetyurskiy Slovar

ESTY: Etimologičeskiy slovar' tyurkskih yazıkov

HKT: Hekimoğlu Kur'an Tercümesi

MKT: Manisa Kur'an Tercümesi

RKT: Rylands Kur'an Tercümesi

TİEM 40: Türk İslam Eserleri Müzesi Kur'an Tercümesi

TİEM 73: Türk İslam Eserleri Müzesi Kur'an Tercümesi

Ar. Arapça

Far. Farsça

bk. Bakınız

KAYNAKÇA

Yazılı Kaynaklar

- Ata, A. (2019). *Karahanlı Türkçesinde ilk Kur'an tercümesi (Rylands nüshası, giriş-metin-notlar-dizin)*, Ankara: TDK Yayınları.
- Bang, W. (1919). Vom Köktürkischen zum Osmanischen (2.-3. Mitteilung). *Abhandlungen der Preußischen Akademie der Wissenschaften (APAW)*, Nr. 5. Berlin.
- Caferoğlu, A. (2011). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenthcentury Turkish*. Oxford: Oxford University.
- Doerfer, G. (1965). *Türkische und Mongolische elemente im neupersischen*. Vol. II. Wiesbaden: Franz Steiner.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2014). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâti't-Türk (Giriş-metin-çeviri-notlar-dizin)*, Ankara: TDK Yayınları.
- Eren, H. (1999). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Güzelderen, B. (2023). Türk İslam Eserleri Müzesi 73 numarada kayıtlı Kur'an çevirisinin söz varlığı üzerine bir inceleme. *International Journal of Current Approaches in Language, Education and Social Sciences*, 5(1), 1-21.
- Hamidullah, M. (2010). Kuran-ı Kerîmin Türkçe yazma tercümeleri. *Türkiyat Mecmuası*, 14, 65-80.
- İnan, A. (1961). *Kur'ân-ı Kerîm Türkçe tercemeleri üzerinde bir inceleme*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Karabacak, E. (1992). *Manisa İl Halk Kütüphanesi'ndeki satır arası Kur'an tercümesi: Giriş-metin-dizin I-III*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Kök, A. (2004). *Karahanlı Türkçesi satır-arası Kur'an tercümesi (TİEM 73 1v-235/2) giriş-metin-inceleme-dizin*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Küçük, M. (2014). *Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait satır arası ilk Kur'an tercümesi (Giriş-inceleme-metin-dizin)*, Ankara: TDK Yayınları.

- Stachowski, M. (2019). *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch der türkischen Sprache*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Nadalyaev, V.M. vd. (1969). *Drevnetyurskiy slovar*. Leningrad.
- Poppe, N. (1955). The Turkic loan words in middle Mongolian. *Central Asiatic Journal*, 1(1), 36-42.
- Ramstedt, G. J. (1952). *Einführung in die altaische Sprachwissenschaft II*. Lautlehre, Helsinki: MSFOu.
- Räsänen, M. (1957). *Materialien zur morphologie der türksichen sprachen*. Helsinki: Studia Orientalia Edidit Societas Orienatalis Fennica XXI.
- Sağol, G. (1993). *Old Turkish and Persian inter-linear Qur'an translations II: An inter-linear translation of the Qur'an into Khawarazm Turkish, introduction, text, glossary and facsimile: Part I: Introduction and text*. Harvard: Harvard University.
- Sağol, G. (1995). *Old Turkish and Persian inter-linear Qur'an translations III: An inter-linear translation of the Qur'an into Khawarazm Turkish, introduction, text, glossary and facsimile: Part II: Glossary*. Harvard: Harvard University.
- Sağol, G. (1996). *Old Turkish and Persian inter-linear Qur'an translations IV: An inter-linear translation of the Qur'an into Khawarazm Turkish: Part III: Facsimile of The MS Süleymaniye Library, Hekimoğlu Ali Paşa No.2 Section One: 301a-300b*. Harvard: Harvard University.
- Sağol, G. (1997). Kur'an'ın Türkçe tercüme ve tefsiri üzerinde yapılan çalışmalar. *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 8, 379-396.
- Sağol, G. (1999). *Old Turkish and Persian inter-linear Qur'an translations IV: An inter-linear translation of the Qur'an into Khawarazm Turkish: Part III: Facsimile of The MS Süleymaniye Library, Hekimoğlu Ali Paşa No.2 Section Two: 1b-300b*. Harvard: Harvard University.
- Sevortyan, E. V. (1974). *Etimologičeskiy slovar' tyurkskih yazıkov I*. Moskva: İzdatel'stvo Nauka.
- Sevortyan, E. V. (1978) *Etimologičeskiy slovar' tyurkskih yazıkov II*. Moskva: İzdatel'stvo Nauka.
- Sevortyan, E. V. (1989). *Etimologičeskiy slovar' tyurkskih yazıkov IV*. Moskva: İzdatel'stvo Nauka.
- Şçerbak, A. M. (2024). Türk dillerinde evcil ve yabani hayvanların isimleri (çev.: R. Gözdaş -E. Atmaca). *Türk Dilinde Hayvan Adları*, 11-124, Konya: Palet Yayınları.
- Tietze, A. (2016). *Tarihî ve etimolojik Türkiye lugati*. C. 2, (ed.: S. Tezcan), Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Togan, Z. V. (1958). Londra ve Tahran'daki İslâmî yazmalardan bazılarına dair. *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 3, 133-160.
- Topaloğlu, A. (1976). *Muhammed Bin Hamza, XV. yüzyıl başlarında yapılmış satır-arası Kur'an tercümesi (Cilt I)*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Topaloğlu, A. (1978). *Muhammed Bin Hamza, XV. yüzyıl başlarında yapılmış satır-arası Kur'an tercümesi (Cilt II)*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Ünal, O. (2014). Bir kez daha Eski Türkçe yaña~ yağan~ yagan “fil” kelimesinin etimolojisi üzerine. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, 21 (21), 229-249.
- Ünlü, S. (2004). *Karahanlı Türkçesi satır-arası Kur'an Tercümesi (TİEM 235v/3-450r/7) giriş-metin-inceleme-dizin*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Ünlü, S. (2007). Kur'an-ı Kerim'in Türkçe'ye çevrilmesi ve ilk Kur'an tercümeleri. *Dinî Araştırmalar*, 9 (27), 9-56.
- Vámbéry, Á. (1879). *Die primitive cultur des Turko-Tatarischen volkes*. Leipzig: FA Brockhaus.
- Von Gabain, A. (1988). *Eski Türkçenin grameri*. Vol. 332, (çev.: M. Akalın), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Wilkens, J. (2021). *Eski Uygurcanın el sözlüğü: Eski Uygurca-Almanca-Türkçe*. Universitätsverlag Göttingen.

Elektronik Kaynaklar

URL-1: TDK köken bilgisi sözlüğü. <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim: 15.04.2026)

URL-2: Bakara suresi <https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf> (Erişim: 20.04.2026)

Extended Summary

Introduction and Research Questions & Purpose: The subject of our study is shaped around the names of animals, that constitute a significant part of the conceptual world of language and its lexical repertoire. The necessity of animals for the Turks, starting from their nomadic lifestyle, has led to the diversity of animal names, which can be traced from historical texts to the present day. Animals, which held an even more significant place in warrior and hunter societies that were part of the nomadic lifestyle, have always been important for the Turks. So much so that they considered some animals highly valuable and even used their names as personal names. Translations of the Qur'an appear as important texts that further enrich the vocabulary of the Turkish language. The purpose of our study is to compile the lexical inventory of quadruped animal names found in Qur'an translations written during the historical periods of the Turkish language between the 11th and 15th centuries, to present the semantic fields and etymological analyses of these words for scholarly evaluation, and to determine whether these words have persisted in the examined texts or undergone any semantic and phonetic changes.

Literature Review: For this study, we examined the animal names found in the manuscripts of the Rylands Qur'an Translation, the Qur'an Translation of the Museum of Turkish and Islamic Arts (TIEM 73), the Hekimoğlu Qur'an Translation, the Bursa Qur'an Translation, the Qur'an Translation of the Museum of Turkish and Islamic Arts (TIEM 40), and the Manisa Qur'an Translation, all of which were written between the 11th and 15th centuries.

Methodology: Due to the extensive material available, a classification was necessary, and it was decided to conduct research specifically on quadruped animal names. The reason for examining the names of quadruped animals in Turkish Qur'an translations is their significant role in societies as riding and pack animals, their contribution to meeting nutritional needs, their representation of power and authority, their suitability for domestication, and, considering all these factors, their frequent usage in the language. Concepts expressing general animal names were not included in the study. The names of quadruped animals were classified into the following categories: Wild Animals, Riding and Pack Animals, Livestock and Domestic Animals. These classifications were presented as subheadings, and the respective animal names were arranged alphabetically under the appropriate categories. Different phonetic variations of the examined words, as found in the texts, were provided under the

same entry. After presenting the meaning of each word, its etymological background was detailed using information from various etymological dictionaries and linguistic studies. The phonetic preferences of the words have been evaluated in the conclusion section, considering the field in which they are written. Furthermore, sample sentences from the Qur'an translations were provided to illustrate their usage. To ensure that words serve as witnesses, utmost care has been taken to select distinct verses from Qur'an translations whenever possible. Some animal names in the same verse required using it as an example. Since examples mostly come from different verses and given the article's scope, Turkish meaning of the verses are excluded.

Results and Conclusions: This study examines the etymological and phonetic characteristics of quadruped animal names in the Turkish lexicon. Reflecting historical human-animal interactions and cultural perspectives, these names serve as key criteria for distinguishing historical Turkish dialects and tracking phonological changes. By analyzing the phonetic diversity in frequently used and culturally significant animal names, this paper identifies various sound changes, traces the persistence of archaic forms in later texts, and documents the derivation of terms denoting animal species and traits. In conclusion, our study on quadruped animal names in Turkish Qur'an translations, which possess a rich lexical inventory, has been made available for scholarly use. It is hoped that this research will serve as a reference for future studies on other animal names found in Qur'an translations.

"İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

İzinler ve Etik Kurul Belgesi/Permissions and Ethics Committee Certificate: Bu çalışma için Etik Kurul Belgesi gerekmemektedir./An Ethics Committee Certificate is not required for this study.

Finansman/Funding: Bu makale için herhangi bir kurum ve kuruluştan destek alınmamıştır./No support was received from any institution or organization for this article.

Yapay Zekâ Kullanımı/Use of GenAI: Bu çalışmada yapay zekâdan yararlanılmamıştır./GenAI was not used in this study.

Destek ve Teşekkür/Support and Acknowledment: Destek ve teşekkür beyanı bulunmamaktadır./There is no statement of support or gratitude.

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the author regarding the research, authorship or publication of this article.

Yazarın Notu/Aauthor's Note: Yazarların notu bulunmamaktadır./ There is no author's note.

Katkı Oranı Beyanı/Author Contributions: Çalışma konsepti, tasarımı, literatür incelemesi, veri analizi/yorumlama; yazı taslağı, içeriğin eleştirel incelenmesi, son onay ve sorumluluk aşamaları yazarlar tarafından ortak bir şekilde üstlenilmiştir./The concept, design, literature review, data analysis/interpretation, drafting, critical revision of the content, final approval, and accountability stages of the study were undertaken jointly by the authors.